

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

«Педагогика ва психология» факультети

«Ҳимояга рухсат этилсин»

факультет декани

_____ Бекмуратов Н.Ш.

2013 йил «____» _____

«Педагогика психология» таълим йўналиши

401 гуруҳ

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: “Ўспиринлик даврида ўз-ўзига баҳо беришнинг психологик
хусусиятлари”

Бажарувчи: Н.Юсупова

Илмий раҳбар: Ш.Т.Хасанова

Ҳимояга тавсия этаман

«Мактабгача таълим» кафедраси

мудири п.ф.н., в.б. доц. _____

Ш.Содиқова «____» _____ 2013 йил

Такризчи: _____

Такризчи: _____

Тошкент – 2013

Mundarija

1-bob. O'spirinlarda o'z o'zini anglash hususiyatlari muammosining nazariy tahlili.

1.1.O'spirinlarning shaxs xususiyatlari tavsifi.

1.2.Shaxsning shakllanishi va o'z o'ziga baho berish muammosi.

1.3.O'spirinlik davridagi o'z o'ziga baho berish shaxsning o'z o'zini anglashi muhim elementi va natijasi sifatida.

2- bob. O'spirinlik davrida o'z o'zini baholash hususiyatlarini, shaxslararo munosabatlarini hamda o'zini o'zi namoyon qilishini ijtimoiy omillarini eksperimental o'rganish.

2.1 Tadqiqot strategiyasi va eksperimental metodikalar tasnifi.

2.2 .O'tkazilgan metodikalar natijalari

Xulosa va tavsiya

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

KIRISH

Psixologiya fanidagi ong va faoliyat birligi tamoyili, sharq allomalaridan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ali ibn Sino va boshqalarning boshqaruvchi shaxsi masalasiga doir qarashlari, xorij psixologlaridan A. V. Kovalev, S. L. Rubinshteyn, A. N. Leontev va boshqalarning shaxsda rahbarlik imkoniyatlarini tarkib topishi masalasiga doir izlanishlari O'zbekiston psixologlaridan M. G. Davletshin, B. Qodirov, G'. G'oziyev, G'. Shoumarov va boshqalarning rahbarlik hamda boshqaruv faoliyatiga doim ilmiy – nazariy qarashlari. Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov asarlaridagi rahbar shaxsi hamda uning psixologik xususiyatlari borasidagi fikrlari: "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va boshqa ta'lim hujjatlari asos qilib olindi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablaridan kelib chiqqan holda o'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi muassasalarining asosiy maqsadi – malakali o'rta bo'g'in mutahassislarini tayyorlash va o'qish jarayonida ularni har tomonlama rivojlanishlari uchun sharoit yaratishdan, ya'ni komil insonni tarbiyalashdan iboratdir.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek "bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohatlarimiz, rejalarimizning samarasi taqdiri- bularning barchasi, avvalam bor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chanbarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz. Zamon talablariga javob beradigan kadrlar chinakam ma'rifatli odam bo'lishi uchun "inson qadrini millat qadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda, o'zligini anglash erkin va ozod jamiyatda yashash mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib obro'li o'rin egallashi uchun fidoiylilik bilan kurashishi mumkin". (I.A.Karimov "Barkamol avlod –o'zbekiston taraqqiyotining poydevori.. Toshkent-97yil.10 b")

Ma'lumki 1997 yil O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 9-sessiyasida

“Ta’lim to’g’risidagi Qonun” hamda “Kadrlar tayorlashning milliy dasturi” kabi hujjatlar uzluksiz ta’lim tizimining o’zbek modelini belgilab berdi. Ushbu hujjatlarning eng ahamiyatli jihati shundan iboratki, ularda shaxs kadrlar tayorlash tizimining bosh subyekti sifatida qaraladi.

“Kadrlar tayorlash milliy dasturi”ni amalga oshirishning eng muhim natijasi shaxsning malu’motlilikigi hamda mehnatga tayyorligidir. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, “Kelajagi buyuk davlat, eng birinchi navbatda bo’lajak fuqorolarining ma’daniyati, ma’lumoti va ma’naviyati haqida g’amho’rlik qilmog’i zarur”.

Bu vazifaga “Kadrlar tayorlash milliy dasturi”da ham alohida etibor qaratilgan bo’lib, uni hal qilish uchun esa “ma’naviyat va marifat dasturi” ishlab chiqildi. Dastur quyidagi strategik jihatdan o’zaro bog’langan vazifalar majmuining malga oshirilishni ko’zda tutadi:

- Shaxsni ma’naviy ahloqiy jihatdan tarbiyalash va takomillashtirishning mohiyatini o’rganish;*
- Ma’naviy ahloqiy tarbiya hamda ma’rifiy ishlarning, milliy umuminsoniy va diniy qadriyatlar hamda boyliklarni samarali qo’llashning usul va yo’llarini aniqlash;*
- Ma’naviy ahloqiy tarbiya va ma’rifiy ishlarni amalga oshirish jarayonini boshqarish hamda yoshlarning ma’naviy ahloqiy ehtiyojlarini samarali qondirish tizimlarini takomillashtirish.*

Shaxsga xos bo’lgan ushbu sifatlarning shakllanishida o’spirinlik davri alohida o’rinni egallaydi. Ilk o’spirinlik davrining oxirlariga kelib, yangi turdagi o’quv muassalarining bitiruvchilari mustaqil hayotga qadam qo’yadilar. Bunga esa ular “psixologik jihatdan tayyor bo’lishlari zarur”. Bunda “psixologik tayyorlik tushunchasi yigit va qizlarning o’zini to’liq imkon bo’yicha fuqoro sifatida, mehnatda hamda bo’lajak oilaviy hayotda realizatsiya qilishga yordam beruvchi qobiliyat va ehtiyojlarning mavjudligi tariqasida idrok qilinadi.

Bu avvalo muloqatga bo'lgan ehtiyoj hamda uni o'rnatish usullariga ega bo'lishlik; ikkinchidan , nazariy ong (ilmiy , badiiy , ahloqiy ,huquqiy) ning turli shakllari ya'ni ilmiy va fuqoroviy dunyoqarash shuningdek , o'ziga nisbatan ongli va tanqidiy munosabatda bo'lishni taminlovchi yuksak rivojlangan refleksiya qobiliyati ; uchinchidan, mehnatga bo'lgan ehtiyoj va mehnat qilish qobiliyati ishlab chiqarish faoliyatiga qo'shilish imknini beruvchi mehnat konikmalariga ega bo'lishlikdir. Shaxslangan bu sifatlar o'spirinlarning o'z o'zini aniqlashi uchun psixologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ilk o'spirinlik davrining eng markaziy yangi tuzilmasi hisoblanadi. Psixologlar uning ko'p qirraliligini takidlash bilan bir qatorda bu holatning muhim belgisi sifatida o'spirinning katta yoshli kishilar ichki pozitsiyasini egallash ehtiyoji, o'zini jamiyat a'zosi sifatida anglash ,hayotda o'z o'rnini tushunish bilan birga o'zini va imkoniyatlarini tushunish deb qaraydilar.

Hozirgi zamon o'spirinlari rivojlanishi uchun harakterli jihatlaridan biri ular taraqqiyotining notekisligi bo'lib u individuallararo darajada hamda ichki individual darajada (organizm turli sistemalari turli muddatlarda taraqqiy etadi, jismoniy , intellektual ijtimoiy yetuklik vaqti ham mos kelmasligi mumkin)namoyon bo'ladi.

Bundan holat o'spirin hulq atvori psixikasiga ta'sir etadi , ba'zida esa emotsional buzilishlar va rivojlanishda qiyinchiliklarninhosil qilishga olib keladi.

Shaxs qaysi jamiyatda yashasa usha jamiyat hayotidagi qonun qoidalarda asosan kamol topadi. Shu jamiyatning moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishda ishtirok etadi. Agar shu jamiyatning moddiy va manaviy boyligi yuksak bo'sa , u shaxsga shu qadar katta ta'sir ko'rsatadi yoki aksincha.

Shunday ekan o'spirinlik davridagi o'z o'ziga baho berish va uning shaxs rivojlanishiga ta'siri , muammolarini o'rganishi hozirgi kun taqozo etadi.

Shunday ekan , yuqorida aytib o'tilganlar “ O'spirinlarning o'z o'zini namoyon qilishning ijtimoiy psixologik omillari” mavzusini tanlashni taqqozo

etadi.Ontogenezning muayyan davrida paydo bo'luvchi shaxsning barcha yangi hususiyatlari nafaqat alohida psixik funksiyalarning rivojlanishi , balki shaxs tuzilishi va mazmunidagi muhim o'zgarishlar bilan ham bog'langan. Ushbu

muammo yuzasidan psixologlar V.F.Safii , V.A.Alekseev, A.M.Prixojan, tadqiqotlar olib borishgan..Tadqiqotimizning dolzarbligi o'spirinlik davrida o'z o'zini anglash muammosining ahamiyati muhimligi , shu bilan birga ushbu muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan belgilanadi. Shuningdek , ma'lumki o'z o'zini anglash hamda uning muhim tarkibiy qismlari – o'z o'zini baholash va talabchanlik darajasi shaxs xulq atvorining muhim boshqaruvchisi va o'z o'zini aniqlashning asosi bo'lib hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi

O'spirinlarda o'z-o'zini namoyon qilishni , ularni o'ziga bo'lgan munosabati va o'zini o'zi baholash orqali o'rganish.

Tadqiqot obyekti:

Ilk o'spirinlik yoshidagi bolalar.

Tadqiqot bazasi:

T.T.Y.M.I qoshidagi Mirobod Akademik Litsey talabalari

Tadqiqot predmeti:

O'spirinlarni o'z o'zini namoyon qilishning ijtimoiy psixologik omillari

Tadqiqotning ilmiy farazi quydagi taxminlardan iborat bo'ldi:

O'spirinlarni o'z o'zini namoyon qilishi ularni o'z o'ziga bo'lgan bahosi hamda shaxslararo munosabati bilan bog'liq bo'lishi mumkin .

Tadqiqot vazifalari

- 1. O'spirinlik davriga hos bo'lgan hususiyatlarni o'rganish*
- 2. O'spirinlarda o'z o'ziga bo'lgan munosabatini strukturasini o'rganish orqali o'spirinlarda o'z o'zini anglash qay darajada ekanligini aniqlash*
- 3. O'spirinlarda shaxslararo munosabatlarni o'rganish*

4. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish asosida hulosalar ishlab chiqish

Tadqiqot metod va metodikalari

- 1. Kuzatish*
- 2. Suhbat*
- 3. Anketa*
- 4. Eksperiment jarayonida quydagi metodikalardan foydanildi:*
 - a) . Dembo – Rubinshteyn “ O‘z o‘zini baholash” metodikasi*
 - b) “Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisining modifikatsiyalashtirilgan varianti” (T.Liri- Sobchik)*
- 5. Natijalarni matematik statistik tahlil qilish*

Tadqiqot metodologiyasi

- *Prezident I.A.Karimov fikrlari*
- *“Barkamol avlod” davlat dasturi*
- *Psixologiyaning klassik prinsiplaridan biri “ Ong va faoliyat birligi” prinsipi*

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati

Tadqiqotdan olingan ma'lumotlar psixologiyada shaxs, uning shakllanishi, o'z o'zini anglash , o'z o'ziga baho berish muammosini yangi ma'lumotlar bilan to'ldirdi. Shuningdek , tadqiqot natijalari amaliy jihatdan ham ahamiyatli hisoblanadi. Tadqiqot natijasida qo'lga kiritilgan ma'lumotlar , xulosa va tavsiyalar o'spirinlar ta'lim tarbiya jarayonini tashkil qilishda , ularda muayyan shaxs hislatlarini shakllantirish , rivojlantirish va korreksiya ishlarida amaliy jihatdan qo'llanishi mumkin.

Hamda o'spirinlarda o'z o'zini namoyon qilishning ijtimoiy psixologik omillarini o'rganish orqali ilk o'spirinlik yoshidagilarni o'zini namoyon qilishi jarayonida xatoga yo'l qo'ymaslikka undash, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini olishga qaratilgan ko'nikma va malakalarni hosil qilishiga nazariy hamda amaliy hissa bo'lib qo'shiladi

1-bob. O'spirinlarda o'z o'zini anglash hususiyatlari muammosining nazariy tahlili.

1.1.O'spirinlarning shaxs xususiyatlari tavsifi.

O'spirinlik – bu insonning fuqoro sifatida shakllanishi , uning ijtimoiy jihatdan yetilishi , o'z taqdirini o'zi hal qilishi , ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi fuqoro va vatanparvarlik ma'naviy sifatlari tarkib topadigan davrdir.

Psixologiyada o'spirinlik odatda , jinsiy yetilishdan boshlanib, kattalikdan qadam qoyilishi bilan tugallanadigan rivojlanish bosqichi sifatida qaraladi. Biroq shu qarashning o'zi , ya'ni birinchi chegaraning fiziologik , ikkinchisining ijtimoiy chegara ekanligi bu holatning ko'p qirrali ekanligi va murakkabligini ko'rsatadi.

O'spirinlik davrining bir qator nazariyalari mavjud. Bular biologik , psixologik , psixoanalitik hamda ijtimoiy nazariyalardir. Biologik nazariya tarafdorlari o'spirinlikni avvalo organizm evolyutsiyasining ma'lum bosqichi deb hisoblaydilar. Ularning fikricha , barcha tomonlarning rivojlanishini aynan biologik jarayonlar belgilaydi. Psixologik nazariyalar esa asosiy etiborni psixik evolyutsiya qonuniyatlari , ichki dunyo va o'z o'zini anglash hususiyatlariga qaratadilar. Psixoanalitik nazariyalar o'spirinlik deganda psixoseksual rivojlanishning bosqichini tushunadilar.

Yuqorida takidlangan nazariyalarning barchasi o'spirinlikka insonning rivojlanishi jarayonini yo individual , yoki shaxs sifatida qarash nuqtai nazaridan yondashadilar.

Biroq rivojlanish turli ijtimoiy va ma'daniy muhitda turlicha kechadi. Ijtimoiy nazariyalar o'spirinlikni ijmoiylashuvning ma'lum bosqichi , bolalikdan mustaqil va mas'uliyatli kattalik faoliyatiga o'tish sifatida qaraydilar. Tadqiqotchilarning asosiy etibori inson o'zlashtirishi lozim bo'lgan ijtimoiy rollarga , mehnat faoliyatiga qo'shilish bilan bog'liq bo'lgan muammolariga qaratiladi. Hozirda psixologiya o'spirinlik muammosi kompleks ravishda , ya'ni taraqqiyotning ichki qonuniyatlari va ijtimoiy psixologik omillarni inobatga olgan holda o'rganish lozim deb hisoblaydi. Biroq bu bosqichning mazmuni birinchi navbatda ijtimoiy

sharoitlar bilan belgilanadi. Yoshlarning jamiyatdagi tutgan o'rne , bilim darajasi shu sharoitlarga bo'g'liq bo'ladi. O'spirinlik davrida mehnat va o'qish faoliyatining asosiy turlari bo'lib qoladi.

Ba'zi yigit qizlar kasb- hunar kollejlarda , ba'zilar litseylarda o'qishni davom ettirsalar, boshqalari ishlab chiqarish jamoalarida mehnat qila boshlaydilar. Ana shunday sharoitda va uning ta'siri ostida yigit va qizlarning aqliy holda ma'naviy tomondan rivojlanishda harakterli o'zgarishlar ro'y beradi.

Faol ijtimiy hayot o'qishning yangi harakteri o'spirinlarda dunyoqarashning shakllanishiga, ularda mustaqillik , tashabbuskorlik va burch hissining tarkib topishiga , bilimning turli sohalarida ularning ijodiy faoliyatini avj oldirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

O'spirinlik yoshidagi o'quvchilar mustaqil hayot sohasida yaqin istiqbolga ega bo'lar ekanlar, o'zlarining hayot yo'llarini belgilab olishga , bundan buyongi faoliyatlarining istiqbollari aniqlab olishga , o'zlarining kelgusi ixtisoslarini tanlashga intiladilar. Shu munosabat bilan kasb hunarga oid qiziqishlar tarkib topadi va yanada barqaror bo'lib qoladi, yigit qizlar o'z kelajaklari haqida jiddiyroq o'ylay boshlaydilar. O'spirinlik – jo'shqin kuch g'ayrat , shijoat , mardlik, katta va qahramonona ishlarga intilishlar avj olgan yosh davr.

O'spirinlik davrida shaxsning rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davrda o'spirinning ma'naviy kuchlari intensiv rivojlanadi , uning ahloqiy qiyofasi tarkib topadi, dunyoqarashi shakllanadi.

O'spirinlik – ta'lim –tarbiyaning passiv obyekt emas , balki mustaqil faoliyat subyektidir. Shuning unga shaxs nuqtai nazaridan yondashuv , hamkorlik pedagogikasi ruhida yondashish talab qilinadi. Taraqqiyotning bu davri o'zining qaytarilmasligi individualligi boshqalarga o'xshamasligi hissining paydo bo'lishi bilan birga harakterlanadi. O'spirinlik davri nazariyalari taraqqiyotining turli qirralari jismoniy yetilish , aqliy taraqqiyot , o'z o'zini anglashning shakllanishi , muloqot tuzilishidagi o'zgarishlar , motivatsion jarayonlarni tavsiflaydi.

E . Shiranger (1924y)o'spirinlarning 3 ta tipi mavjudligi haqida ta'kidlagan , 1-turdagi o'spirin keskin , jo'shqin o'zgarishlar , ichki va tashqi nizolarning

mavjudligi bilan xarakterlanadi. 2- tur o'spirinlarda kattalar jamoasi qadriyat va normalarini o'zlashtirish bir tekis , asta sekinlik bilan , shaxsdagi sezilarsiz o'zgarishlarsiz amalga oshadi. 3-tur o'spirinlarda huddu 1-turdagiga o'xshash psixologik qayta qurish ancha tez , lekin bunda ular kuchli harakterga ega bo'lganliklari yosh sababli yish qiyinchiliklarni yengil bartaraf etadilar va o'zlarining kelajaklarini ongli tarzda shakllantiradilar.

Bu davr uchun hos bolgan eng muhim psixik jarayon o'z o'zini anglashning rivojlanishidir. Ma'lumki L.S.Vigotskiy aynan o'z o'zini anglash va bu davrda uning rivojlanishiga alohida ahamiyat bergan . uning takidlashicha , o'z o'zini anglashning shakllanishi bilan “ Taraqqiyot drammasi” da yangi , sifat jihatdan o'ziga hos omil o'spirin shaxsi asosiy rolni o'ynay boshlaydi.

Ilk o'spirinlikdagi muhim psixologik yangiliklaridan biri o'zining ichki dunyosini ochish hisoblanadi. Bu o'spirin uchun quvonchli va hayajonli holatdir. Biroq u tashvishli, dramatik kechinmalarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Ichki “men” tashqi hulq atvori bilan mos kelmaydi va o'z o'zini nazorat qilishi muammosi faollashadi.

O'zining qaytarilmasligi boshqalarga o'zshamasligini anglash bilan bir qatorda yolg'izlik hissi ham yuzaga keladi. O'spirin “meni” hali noaniq bo'lib, ko'pincha tashvishlanish va bo'shliqni his qilish sifatida boshdan kechiriladi. Shu tufayli muloqotga bo'lgan extiyoj o'sadi. Lekin muloqat tanlovchanlik hususiyatiga ega bo'ladi , boshqalardan ajralib olish extiyoji oshadi.

O'z o'zini anglashni o'rganish uning psixologik jarayon sifatidagi mohiyatini aniqlashdan , shaxs ontogenetik taraqqiyotida uning yuzaga kelishi va uning sabablarini tadqiq qilishdan boshlanadi.

S.L.Rubinshteynning 1989 y. takidlashishicha, shaxsni psixologik jihatdan o'rganishda o'z o'zini anglash , shaxsning “men “ i haqidagi masala muhimdir. Shaxs subyekti sifatida o'z hulq atvorini anglaydi , bu hulq atvor , hatti – harakat shu faoliyatning ijodkori va muallifi sifatida javobgarlikni o'z bo'yniga oladi.

Psixologik nuqtai nazardan o'z o'zini anglash “ murakkab psixologik jarayon bo'lib , uning mohiyatini shaxs tomonidan o'zining “obrazlarini” hulq atvor va

faoliyatining turli vaziyatlarida boshqa odamlar bilan o'zaro ta'sirning barcha shakllarida idrok qilishi hamda bu obrazlarni bir butun tuzilma – tasavvurlarda birlashtirish so'ngra uni boshqa subyektlardan farq qiluvchi o'zining “men”ida , ya'ni “men” tushunchasida yaxlit holga keltirish tashkil etadi. O'z “men”imizni ajratib olgach , bu o'zimizga ob'jekt sifatida , ya'ni o'zimizga nisbatan mustaqil tuzilma sifatida qaray olamiz . O'z “men”ini aks ettira olish o'z o'zini anglashni obyektiv tadqiq qilishning muhim asosi bo'lib xizmat qiladi. Shaxsning o'z “men”ini qanday tasavvur qilishida o'zini anglashi hamda shaxsning umuman yetuklik darajasi aks etadi.

O'z o'zini anglashni psixologik jihatdan o'rganish shaxsni real o'z o'zini anglovni subyekt sifatida tarkib topishini o'rganish bilan chanbarchas bog'liq o'z o'zini anglashni rivojlanish jarayoni shaxs genezisi tarkibiga kiradi. S.L.

Rubinshteyn o'z o'zini anglashni rivojlanishining manbai va harakatlantiruvchi kuchi individda mustaqillikning o'sib borishida , deb hisoblangan . Uning ta'kidlashicha , ong o'z o'zini anglashdan kelib chiqmaydi , balki o'z o'zini anglash shaxs ongining taraqqiyoti davomida yuzaga keladi.

Tuzilishiga ko'ra o'z o'zini anglash uch tomon-bilish (o'z o'zini anglash), emotsional – baholash (munosabat) hamda irodaviy boshqaruv (o'z o'zini boshqarish) tomonlar birligidan iborat.

Chet el psixologiyasida o'z o'zini anglashni amaliy jihatdan o'rganishga ko'proq e'tibor berildi. U. Djems, K.Radgers , M. Rozenberg kabi tadqiqotchilar o'zi haqidagi tasavvurlarining turli shakllarini ajratib ko'rsatadilar.(ijtimoiy “men” , “oilaviy men” , real men, “ideal men” va.x.k)

O'z o'zini anglash hususiyatlarini o'rganishda shaxs jihatdan yondashuv avvalom bor “men obrazi va o'z o'zini baholashni o'zgarishining shaxsiy motivatsion yo'nalishiga qaratilgan. Masalan , A.I.Obozniy va V.N. Katorskiy tomonidan o'rta va yuqori sinf o'quvchilarida o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha , ularning talabchanlik darajasi vazifasining real bajarilishi va eksperiment bahosiga emas , balki o'spirinning o'z o'zini baholashiga bog'liqdir.

E. I. Sovonko tadqiqotlariga atrofdagilar bahosi va o'z o'zini baholashga yo'nalganlik o'rtasidagi munosabat yoshga bog'liq ekanligi aniqlanadi.

Ma'lum bo'lishicha , yosh katta bo'lgan sari o'z o'zini baholashga yo'nalish ortib boradi.

Shunday qilib , o'spirinlik davrida shaxsning rivojlanishiga oid jarayonlarning asosiy hususiyatlari avvalo o'z o'zini anglashning sezilarli o'sish bilan bog'langan . Biroq bu anglash oddiygina o'sishdan iborat bo'lib qolmasdan u sifat jihatdan o'ziga hos xarakterga ega bo'ladi, bu hol o'z shaxsining ma'naviy – psixologik hususiyatlarini konkret hayotiy maqsadlar va intilishlar nuqtai nazaridan anglash va ularga baho berish extiyoji bilan bog'liq, o'spirinlarning o'z o'zini anglashidan huddi shu tomonlari bilan farq qiladi. Huddi ana shu narsa o'quvchida o'zining psixik hayotiga , o'z shaxsining sifatlariga , oz' qobiliyatlariga chuqur qiziqish chuqur qiziqish uyg'otadi , huddi shuning uchun ham o'z hatti - harakatlariga nazar tashlash , o'z his tuyg'ularini va kechinmalarni bilib olish extiyoji paydo bo'ladi. O'z o'zini anglash hayot va faoliyat talablaridan kelib chiqadi. Jamoadagi yangi vaziyat tevarak atrofdagilar bo'ladigan yangicha munosabatlar o'quvchini o'z imkoniyatlarini baholashga , o'zining shaxsiy hususiyatlarini o'ziga nisbatan qo'yilayotgan talablarga javob bera olishi yoki javob bera olmasligi nuqtai nazaridan anglashga majbur qiladi.

1.2. Shaxsning shakllanishi va o'z o'ziga baho berish muammosi.

Ushbu muammo yuzasidan psixologlar V.F.Safii , V.A.Alekseev, A.M.Prixoan, tadqiqotlar olib borishgan. Ularning tadqiqotlarida kuzatilishicha , o'zmirlikdan o'spirinlikka o'tishda o'z o'zini tariflash ancha subyektiv , psixologik niqtai nazardan amalga oshiriladi. Agar VI- VIII sinflarda oq'uvchilar o'z his tuyg'ulari , kechinmalari haqida kam takidlashsa , yuqori sinflarda ko'pchilik o'quvchilar bu haqida takidlaydilar. Bunda o'z hulq atvor va xarakterlarining o'zgaruvchanligi situativligi haqida ko'plab fikrlar bildirilgan. Yuqori sinflarda o'z o'zini baholash tashqi o'quv baholaridan ham bo'la boshlaydi.

Shunday qilib, shaxsning o'zini o'zi baholashi shaxs kamolotining muhim ko'rsatkichidir.

Odamning o'ziga o'zi qanday munosabatda bo'lishi unga atrofdagilarning qanday munosabatda bo'lishiga bog'liqdir. O'zini o'zi baholash shaxsning xal qiluvchi xususiyati, uning o'zagidir.

O'zini o'zi baholash o'zini o'zi jamoadagi o'z faoliyati, o'z mavqei uning boshqa a'zolariga o'zining munosabatini baholashnin o'z ichiga oladi.

Shaxsning faolligi, uning jamoa faoliyatida ishtiroki, uning o'zini o'zi tarbiyalashga intilishi o'zini o'zi baholash dastavval individ faoliyati natijalari ta'sirida shakllandi. Bu natijalarni har doim atrofdagilar ham baholab boradilar. Shuning uchun atrofdagilarning bahosi o'zini o'zini baholashnin belgilab beradi. O'ziga bo'lgan tuyg'u boshqalarning unga bildirgan fikri tufayli shakllanadi va mustahkamlanadi.

Agar atrofdagilar bolalarga har doim hurmat bilan munosabatda bo'lishsa u ham o'zini haqiqiy urmatga sazovor deb hisoblay boshlaydi. Aksincha, agar bolalarga muntazam iltifotsizlik ko'rsatilsa asosiy etibor uning kamchiliklariga qaratilsa, unda o'zini o'zi haqida hurmatga sazovor emas degan hulosani chiqaradi.. bunga nisbatan ham turlicha holat ham yuz berishi mumkin:

- *Loqaydlik*
- *Beodoblik*
- *Tajavvuzkorlik*

O'zini o'zi baholash shakllanib, borgan sari ular atrofdagilarning fikridan, faoliyatning aniq natijalaridan tobora mustaqil bo'lib boradi. Barqaror o'zini o'zi baholash shakllari bo'lishi bilan u o'zini o'zi mustahkamlashib tamoiliga ega bo'ladi. U o'zini o'zi yuqori baholashiga ham, o'zini past baholashiga ham taalluqlidir.

Odamning o'zini o'zi baholash darajasi u hammaning o'rtasida bildiradigan fikr bilan ham , u samimiy ravishda o'zi haqida nimani o'ylashi bilan ham belgilanmaydi, balki muntazam ravishda o'ziga nisbatan qanday harakat qilishi bilan belgilanadi. Agar odam unga etiborsizlik qilishlariga o'ta hissiyotli bo'lsa, agar u zaifliklari namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan zo'r berib qochishga urinsa, uning ish qobiliyatini yomonlashtiradigan darajagacha orzularga berilsa, uning o'ziga ishonmasligi hususida hulosasi chiqarish mumkin. Va aksincha ,hatto odam juda kamtar bo'lib tuyuladi, o'ziga o'zi ancha yuqori baho berish to'g'risida hukm chiqarish mumkin. Va aksincha hatto odam juda kamtar bo'lib tuyulsada , o'ziga o'zi ancha yuqori baho berishi to'g'risida hukm chiqarish imkonini beradigan mezonlar ham mavjud bo'lsa, u atrofdagilarni haqoratlamay o'z nuqtai nazariga amal qiladi.

M.Rozenberg (1965-yil) 15-18 yoshdagi 5 mingdan ortiq yuqori sinf o'quvchilarini tadqiq qilish asosida o'zini yetarlicha hurmatlamaydigan o'spirinlarda "men" obrazi va uni o'zi haqidagi fikrlarining beqarorligi hos degan hulosaga kelgan.

Amerikalik psixolog Govord Chkalon (1980) tadqiqotlarning ko'rsatishicha , o'zidan qoniqmaslik va o'zini yuqori baholash har doim past hurmatlashdan bo'lavermaydi. Real va ideal "men"ning mos kelmasligi o'z o'zini anglashni normal tabiiy natijasidir deb takidlaganlar.

1.3. O'spirinlik davridagi o'z o'ziga baho berish shaxsning o'z o'zini anglashi muhim elementi va natijasi sifatida.

Bir maqsadga qaratilgan protses sifatida tarbiya nuayyan jamiyatda qabul qilingan norma va qoidalarga muvofiq keladigan inson hulq atvorini ta'minlash hamda shu bilan birga shaxsning individual xususiyatlari va sifatlarini shakllantirishga yordam berishi lozim. Tarbiya insonning o'sishi va uning

shaxsini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Ammo uning ta'sir kuchi bir qator ziddiyatlarga va avvalo muhitning ta'sir xarakteriga, shuningdek, irsiyatga bog'liqdir. Tarbiyaning mikroiklim ta'siri bilan oila va yaqin atrofdagi muhit bilan o'zaro aloqasi insonning o'sib ulg'ayishiga va uning shaxsini shakllantirishda alohida rol o'ynaydi. Bu ta'sirlarni o'rganish va hisobga olish har bir o'spirinning hulq atvorining xususiyatlarini anglash imkonini yaratadi. Noqulay uy joy vaziyati aniqlansa, bu narsa bolaning o'sishi, o'zlashtirishi va hulq atvoriga ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa, tarbiyachi oiladagi tarbiyaga aralashishi mumkin va lozim: u ota onalarga ta'sir ko'rsatishi ular ishlaydigan joydagi jamoat tashkilotlariga murojaat qilishi mumkin va lozim. Ayni vaqtda u bolaga individual yondashishni kuchaytiradi, mashg'ulotlarda zarur yordamni uyushtiradi va hokazo.

Tarbiyachi shuningdek, bolaning maktabdan tashqaridagi yaqin kishilarini ham bilishi kerak, chunki ba'zan bu narsa o'spirin bolalarga nomaqbul ta'sir ko'rsatishi mumkin. Hozirgi vaqtda maktab va jamoatchilik o'quvchilar istiqomat qiladigan joylarda birgalikda katta ish olib borib, bolalar va o'smirlarning madaniy dam olishi tashkil etilmoqda, ular sportga, hilmahil to'garaklarga, texnika ijodiyoti mashg'ulotlariga kengroq jalb etilmoqda. Maktab borgan sari ko'proq mikrorayondagi tarbiyaviy ish hamda ota-onalar va jamoatchilik orasida pedagogik bilimlarni propoganda qilish markaziga aylanmoqda.

Tarbiya –ikki tomonlama protsessdir. Tarbiyalanuvchi tarbiyachining talablarini tushunsa va qabul qilsa, ularni aktiv bajarishga intilsagina tarbiyachi ko'ngildagi samaraga erishadi. Bunday munosabat shakllanishning asosi – bolaning unga qo'yilayotgan talablar oqilona ekanligini, adolatli va asosli ekanligini tushunishidadir. Tarbiyaviy jarayonda shaxsning eng katta aktivligi o'quvchi o'z o'zini tarbiyalash ustida jiddiy o'ylash boshlagan, o'zini takomillashtirish programmasini ishlab chiqqan, o'z irodasini safarbar etgan paytda namoyon bo'ladi. Bu programmani bajarish sohasida mahsus kuch g'ayrat sarflab, uning o'zi o'z shaxsini aktivlik bilan shakllantiradi. Tabiiyki, ahloqiy rivojlanishning muayyan darajasiga erishilgan va o'z ongi uyg'ona

boshlagan paytdagina o'z o'zini tarbiyalash hamda o'z o'zini takomillashtirishga intilish vujudga keladi. O'z hulq atvorini , ayniqsa o'z harakteri va shaxsiy hislarini boshqa kishilarning hulq atvori va xarakter belgilari bilan qiyoslash olishni rivojlantirish ham g'oyat muhimdir . Insonda o'z ideali bo'lib unga tenglashishiga intilish ham katta ahamiyatga ega. Insonning hayotda shaxsiy ijtimoiy ahamiyatli maqsadlarni qo'yishi ularning bajarilishiga erishishga intilishni hosil qilish buning uchun o'zida zarur hislatlarni rivojlantirish muhimdir. Bunday yetuklik va ong darajasi odatda o'spirinlik davri bilan bog'lanadi, lekin u o'smirlik chog'ida ham vujudga kelishi mumkin.

Tarbiya natijalarini xarakterlaydigan eng muhim narsa insonni umumiy o'sib ulg'ayishni ta'minlash , uning shaxsi yo'nalishni shakllantirish , unda ma'naviy talab va intilishlarni rivojlantirishdir. Jamiyatdagi tarbiya qulay ijtimoiy muhit tasirini kuchaytirish hamda inson shaxsini shakllantirishni bir maqsadga qaratish , davlatqurish vazifalariga bo'ysunadigan qilish kerak.

Bir maqsadga qaratilgan protses sifatida tarbiya muayyan jamiyatda qabul qilingan norma va qoidalarga muvofiq keladigan inson hulq atvorini ta'minlash hamda shu bilan birga shaxsning individual hususiyatlari va sifatlarini shakllantirishga yordam berish lozim. Tarbiya insonning o'sishi va uning shaxsini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Ammo uning ta'sir kuchi bir qator vaziyatlarga va avvalo muhitning ta'sir harakteriga , shuningdek , irsiyatga bog'liqdir.

Tarbiyaning mikroiklim ta'siri bilan oila va yaqin atrofdagi muhit bilan o'zaro aloqasi insonning o'sib ulg'ayishda va uning shaxsini shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bu ta'sirlarni o'rganish va hisobga olish har bir o'spirinning hulq atvorining hususiyatlarini anglash imkonini beradi. Noqulay uy joy vaziyati aniqlansa , bu narsa bolaning o'sishi , o'zlashtirishi va hulq atvoriga ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa , tarbiyachi oiladagi tarbiyaga aralashishi mumkin va lozim: ular ishlaydigan joylardagi jamoat tashkilotlariga murojaat qilishi mumkin va lozim. Ayni vaqtda u bolaga individual yondashishni kuchaytiradi, mashg'ulotlarda zarur yordamni uyushtiradi.

Tarbiyachi shuningdek , bolaning maktabdan tashqaridagi yaqin kishilarini ham bilishi kerak , chunki ba'zan bu narsa bolalar va o'smirlarga nomaqbul ta'sir ko'rsarishi mumkin . Hozirgi vaqtda maktab va jamoatchilik o'quvchilar istiqomat qiladigan joylarda birgalikda katta ish olib borib , bolalar va o'smirlarning madaniy dam olishi tashkil etilmoqda , ular sportga , hilmalarga , to'garaklarga , texnika ijodiyoti mashg'ulotlariga ko'proq jalb etilmoqda. Maktab bergan sari ko'proq mikrorayondagi tarbiyaviy ish hamda ota onalar va jamoatchilik orasida pedagogik bilimlarni propoganda qilish markaziga aylanmoqda.

Tarbiya ikki tomonlama protsessdir. Tarbiyalanuvchi tarbiyachining talablarini tushunsa va qabul qilsa , ularni aktiv bajarishga intilsagina tarbiyachi ko'ngildagi samaraga erishadi. Bunday munosabat shakllanishining asosi – bolaning unga qo'yiladigan talablar oqilona ekanligini adolatli va asosli ekanligini tushunishdadir. tarbiyaviy jarayonda shaxsning eng katta aktivligi o'quvchi o'zini tarbiyalash ustida jiddiy o'ylay boshlagan, o'zini shakllantirish programmasini ishlab chiqqan , o'z irodasini safarbar etgan vaqtda namoyon bo'ladi. Bu programmani bajarish sohasida maxsus kuch g'ayrat sarflab , uning o'zi o'z shaxsini aktivlik bilan shakllantiradi. Tabiiyki , axloqiy rivojlanishning muayyan darajasiga erishilgan va ongi uyg'ona boshlagan bir paytdagina o'z o'zini shakllantirishga intilish vujudga keladi . O'z hulk atvorini , ayniqsa o'z xarakteri va shaxsiy hislatlarini boshqa kishilarning hulk atvori va harakter belgilari bilan qiyoslay olishni rivojlantirish ham g'oyat muhimdir. Insonda o'z ideali bo'lib , unga tenglashishga intilish ham katta ahamiyatga ega. Insonning hayotda shaxsiy ijtimoiy ahamiyatli maqsadlarni qo'yish , ularning bajarilishga erishishga intilishni hosil qilish , buning uchun o'ziga zarur hislatlarni rivojlantirish muhimdir. Bunday yetuklik va ong darajasi odatda o'spirinlik davri bilan bog'lanadi, lekin u o'smirlik chog'ida ham vujudga kelishi mumkin.

Tarbiya natijalarini xarakterlaydigan eng muhim narsa insonni umumiy o'sib ulg'ayishini ta'minlash , uning shaxsiy yo'nalishni shakllantirish , unda ma'naviy talab va intilishlarni rivojlantirishdir. Jamiyatdagi tarbiya qulay

ijtimoiy muhit ta'sirini kuchaytirishi hamda inson shaxsini shakllantirishni hamda inson shaxsini shakllantirishni bir maqsadga qaratish, Davlat qurish vazifalariga bo'ysunadigan qilish kerak.

Omillar ichida tarbiya muhim va yetakchi rol o'ynar ekan. Haqli savol tug'iladi, Tarbiyaning maqsadi nima? Uning maqsadini kim yoki nima belgilab beradi?

Tarbiyaviy ishning samaradorligi mana shu savollarga to'g'ri javob topishga bog'liq . ya'ni birinchi navbatda tarbiya bilan shugullanadigan har bir tarbiyachi avvalo o'z faoliyatini va unda ko'zda tutilgan maqsadni aniq tasavvur qilish maqsadni muhimligini tushunishi lozim. Demak,qanday odamni tarbiya qilish darkor, tarbiya natijasida inson qanday bo'lishi kerak , degan savollarni avvaldan tasavvur etish zarur ekan. Bu maqsad jamiyatning komil insonni tarbiyalashdek maqsadiga mos kelishiga kerak. Tarbiya yosh avlodni jamiyatimizda qabul qilingan axloq odob qoidalariga mos keladigan etiqodini , ahloqiy malakalarini , extiyoji va intilishlarini tarkib toptirishdan iborat . Tarbiyashunos olim Abdulla Avloniy o'zining “ Turkiy Guliston yohud ahloq “ asarida inson kamolotiga tarbiyaning ro'lini alohida ta'kidlab , shunday degan edi,” Janobi haq insonlarning asl hilqatlarga istedodli , qobiliyatli , yaxshi ila yomonni , foyda ila zararri , oq ila qorani ajratadigan qilib yaratgan .Lekin bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladir. Agar o'smir yaxshi tarbiya topib , buzuc hulqdan saqlanib , go'zal hulqlarga odatlanib katta bo'lsa , baxtiyor inson bo'lib chiqadi . Agar tarbiyasiz axloqi buzilib o'ssa , nasihatni qulog'iga olmaydigan , har hil buzuk ishlarni qiladigan nodon , jahil bir rasvoi odam bo'lib chiqadi”.

Axloqimiz binosining go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning ta'siri kattadir.

Yuqorida biz tarbiyadan maqsad barkamol insonni tarbiyalash degan edik.

Ho'sh barkamol inson deganda kimlarni , nimalarni tushunmoq kerak.

Sharqona tarbiya ming yillar mobaynida islomiy ahloq qoidalari asosida tarkib topib borgani tarixdan ma'lum. Qur'oni Karim oyatlari , Payg'ambar alayhissalom Hadislari , ulamo va hukamolarimizning kitoblari tarbiyamizning

manbai bo'lib , xizmat qilgan. Islomiy tarbiya musulmonlar hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan.

Islomiy tarbiya o'smirning yetti jihat tarbiyalashni maslahat beradi. Bular : sog'liq va badan tarbiyasi , aqliy tarbiya , nafosat tarbiyasi, axloqiy tarbiya vijdoniy nafsoniy tarbiya , diniy – ruhiy tarbiyadir.

Janobi Rasululloh: “ Farzandlarindizni izzat –ikrom qilish bilan birga, tarbiyasini , odobini , ham yaxshilanglar !” deganlar . shu bilan birga “ Xech bir ota o'z farzandiga hulq- odobdan bo'lakroq meros berolmaydi” deb tarbiyada ota onaning ro'lini rolini belgilab o'tganlar.

Islomiy tarbiya barcha mo'minu musulomlarni nihoyatda hush xulqli shirin so'zli, oliyjanob bo'lishga da'vat etadi.

Sharq rivoyatlarida yaxshi tarbiya ko'ganini 10ta nishonasi ifoda qilingandir;

- 1. Xalq to'g'ri deb topgan narsaga noto'g'ri deb qaramaslik;*
- 2. Oz' nafsiga insof berish;*
- 3. Ayb qidirmaslik;*
- 4. Birovda yomonlik sodir bo'lsa uni yaxshilikka yo'yish.*
- 5. Agar gunoxkor uzur so'rasa uni uzrini qabul qilish;*
- 6. Muhojirlar xojatini chiqarish;*
- 7. El g'amini yeyish;*
- 8. O'z aybini tan olish;*
- 9. El bilan ochiq yuzli bo'lish;*
- 10.Odamlar bilan shirin muomalada bo'lish;*

Turli tarixiy davrlarda tarbiyaning maqsadi ham , hususiyati ham o'zgarib boradi. Buni ibtidoiy jamiyatda , quldorlik , feodalizm va kapitalizm formatsiyalari misolida ko'rish mumkin. Ibtidoiy jamiyatda tarbiya maqsadi oddiy bo'lib , shunchaki insonni hayot kechirishini taminlashga xizmat qilgan

. Quldorlik tuzumida quldorlar va qullarni paydo bo'lishi tarbiya hususiyati va uning maqsadini ham o'zgartirdi. Quldorlarning bolalari hukmron bo'lishga intiladilar, bosqinchilik urushlari olib borish uchun harbiy san'atni o'rganib bordilar. Qullarning o'smirlari oddiy ora ishni bajarish menhat jaroyinida ishtirok etishga o'rganildi.

Feodalizm tuzumiga tarbiya keskin tabaqalana boshladi. Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlana borishi ta'lim mazmunini o'zgartirib yubordi, ta'lim sekin asta ilmiy xarakter kasb eta boshladi. Bu o'z navbatiga umumiy ta'lim kurtaklarini paydo bo'lishiga olib keldi. Endi feodal o'smirlarga ilmoy bilimlar berish ularni maxsus maktablarda tarbiyalash zaruriyati tug'ildi.

Kopitalizmga kelib tarbiyaning tabaqalanish hususiyati yana kuchlirok sezila boshladi. Ishlab chiqarish ko'chma munosabatlarning rivojlanishi, ishlab chiqarish korxonalarida ishlash, dastgohlarni boshqarish, ish unumdorligini oshirish, ishchilardan savodxonlikni ilmi bo'lishni talab etti. Bu davrga kelib ishchilar bolalariga ancha yuqori bilim berish, o'qish davrida ularga shaxsiy mulkni muqaddas ekanligini uqtirib borish tarbiyaning asosiy maqsadi bo'lib qoldi.

Hulosa va tavsiyalar

Tadqiqotimiz mobaynida “O’spirinlarni o’z o’zini namoyon qilishi o’z o’ziga bahosi va shaxslararo munosabati bilan bo’g’liq bo’lishi mumkin” degan ilmiy faraz ilgari surilgan edi. Tadqiqot farazini isbotlash maqsadida , tadqiqot obyekti sifatida ilk o’spirinlik yoshidagi talabalar tanlandi. Tadqiqotimiz davomida Dembo Rubinshteynning “O’z o’zini baholash” hamda T.Liri-Sobchikning “Shaxslar munosabatlar tashxisi” metodikalaridan foydalangan holda talabalarda o’z o’zini baholash hamda shaxslararo munosabatlari o’rgandik. O’tkazilgan ikkala metodikaninnatijalarini umumlashtirib xulosa chiqaradigan bo’lsak :

- *O’z o’zini yuqori baholovchi talabalarda shaxslararo munosabatlarga kirishish hususiyati 26%ga hukmron liderlik oktantasi dominantlik qiladi. Ularda o’ziga bo’lgan ishonch, yaxshi maslahatchilik ,yetakchi va tashkilotchilik malakasi kuzatiladi. Ba’zi birlarida tanqidga toqatsizlik , o’z imkoniyatlarini ortiqcha baholash , fikrlarida diktaat uslubi ,boshqalarga buyruq berishga imperativ extiyoj despotizm qirralari ham kuzatiladi. 2-darajali bo’lib esa 26%ga mustaqil ustuvorlik oktantasi egallaydi. Bundan kelib chiqib shuni aytish mumkinki,shaxslararo munosabatlarda mustaqil , raqobatchilik hususiyatlariga egalar.o’zini yuqori baholovchi ba’zi 13%ga to’g’ri tajavvuzkorlik oktantasi hususiyatlari bo’lmish , samimiylik, erkinlik, to’g’rilik , maqsadga erishish yo’lida qat’iylik va haddan ziyod qaysarliklar ham;hamkorlik konvensiallik oktantasi hususiyatlari , guruh bilan yaqin hamkorlik , atrofdagilar bilan do’stona munosabatlarga intilish ham; masuliyatli bag’rikenglik oktantasi hususiyatlari atrofdagilarga yordam berishga tayyorlik mas’uliyat hislari kabilar ham rivojlangan.*
- *O’z o’zini adekvat baholovchi o’spirinlarda 40 %ga hamkorlik konvensiallik oktantasi dominantlik qiladi. Ular referent guruh bilan yaqin hamkorlik , atrofdagilar bilan do’stona munosabatlarga intiladilar. Masuliyatli bag’ri*

kenglik oktantasiga tegishli atrofdagilarga yordam berishga tayyorlik mas'uliyat hissi ham rivojlangan.

- *O'z o'zini past baholovchi o'spirinlarda to'g'ri tajavvuzkorlik va bog'liqlik bo'ysunuvchanlik oktantlari birgalikda dominantlik qiladi. Ularda haddan ziyod qaysarlik , do'stona emaslik , o'zini tuta bilmaslik va jahli tezlik , hususiyatlari kuzatiladi. Ularda atrofdagilarning yordami va ishonchiga , ularning etiboriga extiyoji juda kuchli.*

Lekin o'zini yuqori , adekvat va past baholovchi o'spirinlarning barchasida "ideal men"pozitsiyasidan

- *Hukmron liderlik oktanti*
- *Mustaqil ustuvorlik oktanti dominantlik qiladi.*
O'zini adekvat baholovchi o'spirinlarda masuliyatli bag'ri kenglik oktanti hususiyatlariga intilish kuzatiladi.

Natijalardan kelib chiqqan holda quyidagi tavsiyalarni berish mumkin. Guruh rahbari guruhgagi ijtimoiy ijodiylikni taminlashi zarur.O'quvchilarni o'z o'zini adekvat baholashga undashi zarur. Har bir o'quvchidagi individual hususiyatlarni hisobga olishi lozim.Jamoadagi alohida ajralib turuvchi, turli harakterli o'quvchilarni aniqlab, ular bilan doimiy muloqatda bo'lish , ularni o'rganish, zarur bo'lsa psixologik maslahat , korreksiya ishlarini olib borish. Ota onalar bilan o'quvchilar ta'lim tarbiyasida uzviy hamkorlik qilish tavsiya etiladi.

2- bob. O'spirinlik davrida o'z o'zini baholash hususiyatlarini, shaxslararo munosabatlarini hamda o'zini o'zi namoyon qilishini ijtimoiy omillarini eksperimental o'rganish.

2.1 Tadqiqot strategiyasi va eksperimental metodikalar tasnifi.

Tadqiqot ishida ilgari surilgan vazifalarni hal qilish uchun maqsad va vazifalarga adekvat tekshiriluvchilarni tanlash muhimdir. Tadqiqot ishimizda tekshiriluvchilar sifatida TOSHKENT TEMIR YO'LLAR VA MUHANDISLIK INSTITUTI qoshidagi MIROBOD Akademik Litseyining talabalarini tanlab olindi, tadqiqotlarimizda qatnashdi. Tadqiqot ishlarini individual hamda guruhviy tarzda o'tkazildi. Tadqiqot strategiyasi uning asosiy maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan holda belgilab olindi. Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib, muayyan vazifalalar ilgari surildi. Bu vazifalarni hal qilish uchun tadqiqot ishimizda F. Xonne , Dembo – Rubinshteyn hamda T. Liri metodikalari qo'llaniladi.

Ularga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Dembo – Rubinshteyn metodikasi psixologik adabiyotlarda ma'lum metodika hisoblanadi. Metodikaning asosini tekshiriluvchiga o'z o'zini baholash uchun taklif qilinadigan shaxs hislatlarini shakllantirish tashkil etadi. Tekshiriluvchilarga tez tez qo'llaniladigan sifatlar bo'yicha o'zlarini baholash taklif qilindi. Bu sifatlar quydagicha:

- Salomatlik
- Aql
- Xarakter
- Baxt
- O'zini umumiy baholash
- Kelajak

Tekshiriluvchilarga ketma ket namoyish qilinadigan , to'g'ri vertikal chiziq chizilgan (12 sm) blank va quydagicha ko'rsatma beriladi: "o'z o'zini baholashda 3 hil pozitsiya + mavjud(real), istalgan (ideal) va haqiqatdan erishiladigan pozitsiyani belgilang" .

Muayyan vaqt o'tgach ya'ni 14 kundan so'ng o'z o'zini baholash barqarorligi takror metodikani o'tkazib turish orqali aniqlandi. Natijalarning adekvatligi ekspert baholar orqali o'rnatildi.

O'z o'zini baholashda uni tuzish mohiyatini aniqlash uchun F.Xonne metodikasi (1930) keng qo'llaniladi.

Tadqiqot ishimizda Dembo Rubinshteyn metodikasi bilan bir qatorda P. Honnening metodikasi qo'llanildi. Ushbu metodikaning mazmuni shundan iboratki, tekshiriluvchiga 1 dan 12 gacha murakkablik darajasi ortib boruvchi topshiriqlar taklif etiladi. Bunda 2 turdagi kartochkalardan foydalaniladi. Kartochkalar stol ustiga teskarisi qilib , joylashtiriladi. Topshiriqlarning murakkablik darajasi quydagicha:

- a) 1-5 topshiriqlar – eng yengil;
- b) 6-8 topshiriqlar – o'rtacha murakkablikdagi;
- c) 9-12 topshiriqlar – ancha murakkab topshiriqlar hisoblanadi;

Tekshiriluvchi 2 ta to'plamdan hohlagan kartochkani tanlashi va undagi topshiriqlarni bajarishi zarur. Har bir topshiriq uchun muayyan vaqt ajratiladi. 8 ta tanlovga ruhsat beriladi va ular grafikda qayd qilinadi.

O'z o'zini baholashning asosiy ko'rsatgichlari bo'lib , topshiriqlarni tanlash dinamikasi hamda baholash vaziyatida turli murakkablikka ega bo'gan topshiriqlarni yechishdagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikdagi tekshiriluvchi reaksiyasi xizmat qiladi.

F. Xonning talabchanlik darajasini o'rganish metodikasi asosini Ravenning 12 vazifadan iborat progressiv matritsalar (S va D seriyalar) tashkil

etadi. Topshiriqlar tartib bo'yicha 1 dan 12 ga qadar murakkablik darajasining ortib borishiga muvofiq joylashtirilgan. Bunda tekshiriluvchilarga vazifaning murakkablik darajasini mustaqil tarzda tanlash imkoniyati berildi. Har bir topshiriqning bajarilishi uchun muayyan vaqt ajratildi. Tanlashlar bayonnomada qayd qilib borildi. Shuningdek, bayonnomada topshiriqlarning to'g'ri bajarilishi tekshiriluvchining hulq atvor xarakteri va nutqiy ifodalari ham ta'kidlab borildi.

Progressiv matritsalar original hajmi 7,5 x 11,5 sm ni tashkil etadi. Topshiriq intellekt testi yoki maxsus perseptiv qobiliyatlar testi sifatida taklif etiladi.

Topshiriqlarni namoyon qilish vaqti quyidagi standartdan kelib chiqqan holda hisoblab chiqildi. Testni to'liq o'tkazish uchun odatda 20-25 minut vaqt sarflanadi. Testning S va D seriyalari to'liq mos kelmasligi sababli bu vaqt 1-4 topshiriqlar uchun 3-5 sekund, 5-8 topshiriqlar uchun 6-10 sek. 9-12 topshiriqlar uchun 11-15 sek oralig'ida bo'lishi mumkin.

Topshiriqlarni namoyish vaqti taxminiy bo'lib, tadqiqot maqsadlari eksperimentning borishi, tekshiriluvchilar kontingenti xususiyatlaridan kelib chiqib bu vaqt o'zgartirilishi mumkin. Olingan natijalar matematik jihatdan qayta ishlanib, o'rtacha arifmetik qiymat hisoblanib grafiklarda ifodalanadi.

Tadqiqot ishimizda qo'llanilgan metodikalardan yana biri T.Lirining shaxslararo munosabatlarni diagnostika qilish metodikasidir. Ushbu metodika 1954 yilda T.Liri, G.Leforne, R.Sazek tomonidan tuzilgan bo'lib, u subyektning o'zi haqidagi va "ideal meni" haqidagi tasavvurlarni hamda kichik guruhlarda o'zaro munosabatlarni o'rganishga mo'ljallangan. Metodika yordamida o'z o'zini baholash va o'zaro baholashda odamlarga bo'lgan munosabatlarning ustunlik qiluvchi tipi aniqlanadi.

Shaxslararo munosabatlarning tadqiq qilishda ko'pincha 2 ta omil ajratib ko'rsatiladi: ustunlik qilish bo'ysunish hamda do'stlik – agressivlik, aynan ana

shu ikki omil shaxslararo idrok jarayonida inson haqidagi umumiy tasavvurlarni belgilab beradi.

Asosiy ijtimoiy orientatsiya (yo'nalish) larni tasavvur qilish uchun T. Liri aylana shakldagi shatrli sxemani ishlab chiqdi. Bu aylana bir necha sektorlarga bo'lingan. Aylanada gorizontal va vertikal chiziklar bo'yicha 4 ta yo'nalish ifodalangan. Bular:

a) Ustinlik qilish – bo'ysunish

b) Do'stonalik – dushmanlik

O'z navbatida bu sektorlar 8 qismga bo'lingan bo'lib, ular ancha hususiy munosabatlarni ifodalaydi. Yanada aniq tariflash uchun aylana 16 sektorga bo'linadi.

T. Liri ishlab chiqqan sxema shunday taxminga asoslanganki , tekshiriluvchining natijalari aylana markaziga qanchalik yaqin joylashgan bo'lsa, bu ikki ko'rsatkich o'rtasidagi o'zaro bo'g'liqlik shunchali kuchli hisoblanadi. Har bir yo'nalish bo'yicha to'plangan ballar summasi indeksga aylantiriladi. Bunda bertikal (ustunlik qilish –bo'ysunish) va gorizontal (do'stonalik va dushmanlik) o'q ustunlik qilishi mumkin. Olingan ko'rsatkichlarning aylana markazidagi masofa interpersional hulq atvorning moslashganligi yoki ekstremalligini bildiradi.

TLiri metodikasi insonlarning kuzatilayotgan hulq atvorini , ya'ni hulq atvorini atrofdagilar tomonidan baholash , yaqinlarining bahosi "ideal men"ni ta'riflash uchun qo'llashni taklif etadi . diagnostikaning bu darajalariga mos ravishda korsatma ham o'zgartiriladi. Eng yuqori baho – 16 ball , biroq ular munosabatlar ifodalanishining 4 darajasiga taqsimlanadi:

0-4 ball- past moslashtirilgan (adabtiv hulq- atvor)

5-8 ball-o'rtacha moslashtirgan(adabtiv hulq atvor)

9-12ball yuqori patalogiya darajasidagi

13-16 ball ekstremal ekstremal hulq atvor

Shuningdek , yuqorida ta'kidlab o'rganimizdek, tadqiqot ishimizda F.Fidler tomonidan taklif etilgan hamda Yu.L.Xanin tarafidan moslashtirilgan guruhdagi psixologik iqlimni o'rganish uchun mo'ljallangan metodikadan foydalanildi. Ushbu metodika yordamida guruhning psixologik iqlimi ko'rsatkichini aniqlashni ko'zda tutadi. O'zaro munosabatlarning quyidagi binolar shkalsini taklif etiladi.

1. Do'stonalilik	Dushmanlik
2. Kelishuvchanlik	Kelisholmaslik
3. Qoniqarlilik	Qoniqmaslik
4. Qiziquvchanlik	Befarqlik
5. Maxsuldorlik	Natijasizlik
6. Ilqilik	Sovuqlik
7. Hamkorlik	Hamkorlikni mavjud emasligi
8. Bir birini qo'llab quvatlash	Qo'llab quvvatmaslik
9. Mashg'ullik	Zerikish
10. Muoqqiyat	Muoqqiyatsizlik

Ushbu munosabatlar 1 balldan 8 ballgacha (mas.do'stonalik - 1b; dushmanlik -8b) baholanadi. To'plangan ball qanchalik kam (10) bo'lsa, guruhdagi psixologik iqlim shunchalik qulay, qanchalik ko'p bo'lsa (80),psixologik iqlim shunchalik yomon , noqulayligidan dalolat beradi. Ushbu metodikalar bo'yiga olingan ma'lumot keyingi paragrafda batavsil bayon qilinadi.

Ushbu

metodika o'spirinning ijtimoiy voqelikdagi o'z o'zini qidirish , shaxsiy hususiyatlarini aniqlash jarayoni ko'o hollarda ichki nizolarni keltirib chiqaradi. Bolaligi nihoyasiga yetgan-u , hali katta bo'lmagan inson - o'spirin uchun o'zining yangi “ meni” davomiy va og'ir kechadi. Ularga etibor bermaslikka urinish o'spirinlarning atrofdagilar bilan

munosabatini yomonlashishiga olib kelmaydi.

Shaxslararo munosabatlar sohasida vujudga keladigan nizolar o'spirinlar tomonidan emotsional affektiv tarzda qabul qilinadi, ular barkamol shaxs kamolotiga to'sqinlik qilib , o'spirin hayotiy faoliyatning samarasizligiga saba bo'ladi.

Shaxslararo munosabatlar tashxisining (T.Liri – Sobchik) motidifikatsiyashtirilgan varianti shaxslararo va ichki ziddiyatlar tuzilmasini o'rganish uchun juda qulay. Emperik jihatdan isbotlanganki o'z o'zini baholash tuzilmasi (real "men" va ideal "men") dagi jiddiy o'zaro nomunofiqlik shaxsning ichki nouyg'unligidan darak berib , uning nizo uyg'otuvchi hulq atvoriga sabab bo'ladi. Mazkur metodikaning qimmatini shundaki u o'z o'zini baholash tizimidagi nomunofiqlik va uning xarakterini aniqlashga qodir bo'lgan yagona o'lchov asbobi ekanidadir .

Hilma hil psixodiagnostik metodikalar orasida shaxslararo munosabatlarning interpersonal tashxisi anketalar va ko'p omilli so'rovnomalarning ijobiy tomonlarini o'z ichiga olganligi bilan ajralib turadi . ushbu metodlar esa motivatsiyalangan buzilishlar va sinaluvchining tadqiqot jarayoniga ustanovkalari ta'sirdan holi emas.

Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi metodi T.LIRI (1969 ishlab chiqqan original variantdan asosan boshqa psidiagnostik asosan psixodiagnostik tadqiqotlar natijalari bilan qiyoslashda asoslab berilgan talqin bilan farqlanadi . Bundan tashqari, L.N.SOBCHIK tomonidan sport jamoalaridagi (1972,1974,Sobchik) ishlab chiqarish jamoalari , talabalar jamoalari va boshqa turdagi kichik guruhlardagi (L.Sobchik 1986, M.Moleshina,1986) shaxslararo munosabatlarni o'rganish jarayonida sinovdan o'tkazilgan metodikaning verbal materialining moslashtirish ishlari amalga oshirildi . Ammo metodikani qo'llash amaliyoti so'rovnoma hukmlarining ayrimlari mukammal tuzilmaganligi ko'rsatdi. Bu holat metodikani tahrirlash va moslashtirish yuzasidan qo'shimcha chora tadbirlarni amalga oshirishga undadi . Shuningdek , natijalarni qayd etish va hisoblab chiqishning o'zgacharoq qulay va tezkor usuli ishlab chiqildi .

Shaxs atrofdagilar bilan o'zaro ta'sirning dolzarblashgan jarayonidagi hatti harakatlarida namoyon bo'lishiga asoslanib , T.Liri empirik kuzatishlarni shaxslararo o'zaro ta'sirning sakkizta umumiy , yoki tobora konkretlashtirilgan oktantlari - variantlari ko'rinishida tizimlashtirgan . shaxslararo hulq atvor tiplariga muvofiq jami 128 ta anchagina oddiy tavsif epitetlardan iborat so'rovnoma ishlab chiqilgan. Sifat tafsifi u yoki bu shaxslararo munosabatlar variantini aks ettiruvchi ustuvor tiplarni aniqlashni ko'zda tutadi . Oktantlarning ifodalanlik darajasi tegishli ballar va shaxsning ma'lum tavsiflari bilan belgilanadi . Oktantlarning qutbiy tavsiflariga to'xtalib o'tamiz .

Shaxslararo munosabatlarning dastlabki (1,2,3,4,) to'rtta tipi nokonform tendensiyalar ustunligi va dizyuktiv nizoli ko'rinishlariga moyillik (3-4), firklarning ko'proq mustaqilligi va o'z nuqtai nazarini himoyalashda qat'iylik , liderlik va ustuvorlik tendensiyalari (1-2) bilan harakterlanadi.Qolgan to'rtta (5,6,7,8) oktant aksincha kartinani namoyon etadi :

Konform tendensiyalar ustunligi, atrofdagilar bilan aloqalarda konkurentlik (7,8) , o'ziga ishonmaslik atrofdagilar fikriga tobelik , murosaga moyillik (5,6)ni bildiradi .

Psixogrammada oktantlar berk tuzilma sifatida berilib , uning chegaralarida shaxslararo munosabatlaridagi hulq atvor uslubiga hos hususiyatlar joylashtirilgan . Ana shu shaxslararo munosabatlardagi hulq atvor tiplariga munosib tarzda 128 ta sodda , turli harakterli hususiyatlarni aks ettiruvchi epitetlar tuzilgan . Metodikaning modifikatsiyalashtirilgan varianti maxsus javob varaqasi mavjud bo'lib, unda 1 dan 128gacha bo'lgan raqmlar shunday joylashtirilganki,har bir oktant bo'yicha ballarning hisoblash deyarli avtomatlashtiriladi .

2.2

O'spirinlik davrida o'z o'zini baholash hususiyatlarini, shaxslararo

munosabatlarini hamda o'zini o'zi namoyon qilishini ijtimoiy omillarini eksperimental o'rganishga qaratilgan metodikalardan olingan natijalar.

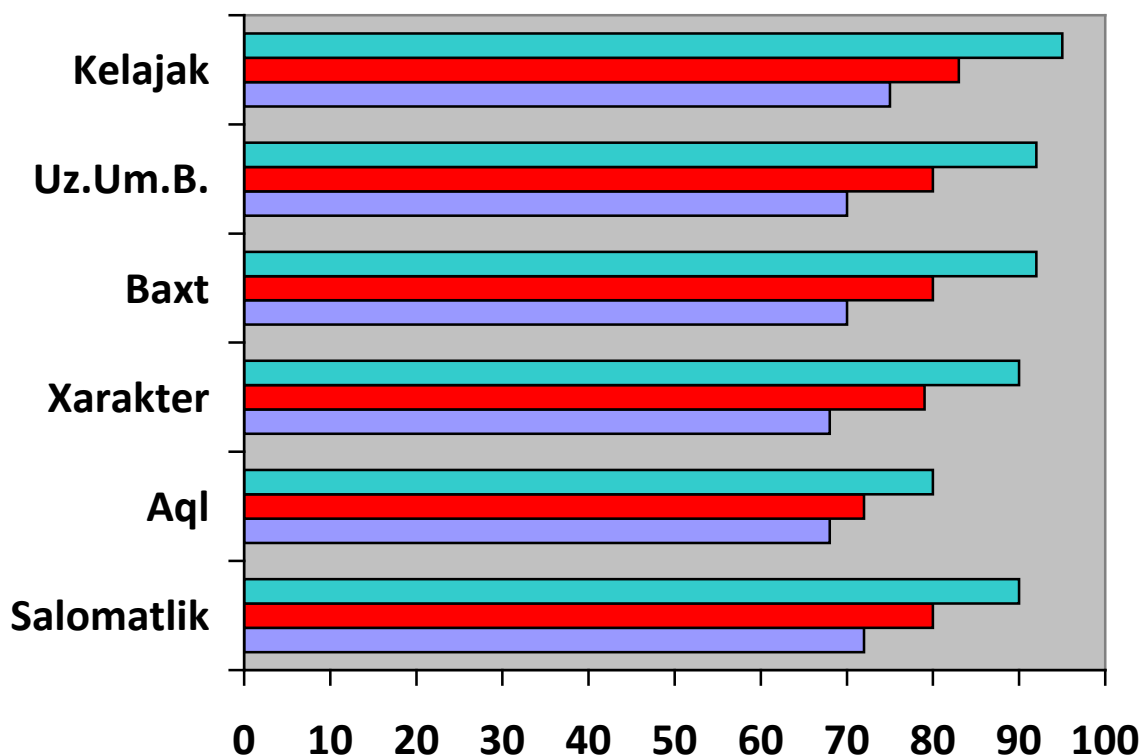
2.2.1 O'spirinlarning o'z o'zini baholash bo'yicha olingan natijalar tahlili

Dembo Rubinshteyn meodikasi yordamida o'tkazilgan tadqiqot natijalarining salomatlik, kelajak, o'zini umuniy baholash mezonlari bo'yicha o'zlarini baholashlari yuqori. Aql va xarakter singari mezonlar o'rtacha darajadan yuqori baholandi. (1 –jadval). Yuqorida takidlab o'tkanimizdek, tadqiqot ishimizda ikki guruh tekshiriluvchilar qatnashdilar va tabiiyki, ikkala guruh bo'yicha olingan ma'lumotlar bir biridan farq qiladi. 1- jadvalda 1 - guruh tekshiriluvchilarining o'z o'zini baholash sohalari ifodalangan. Ma'lumki tekshiriluvchilar o'zlarini 3 hil pozitsiyadan baholadilar:

- Real (mavjud) o'z o'zini baholash;*
- Haqiqat erishiladigan o'z o'zini baholash;*
- Ideal o'z o'zini baholash.*

Shaxsning o'z o'zini baholash sohalari

1-jadval

	Salom atlik	Aql	Xarakt er	Baxt	Uz.Um .B.	Kelaja k
■ Ideal	90	80	90	92	92	95
■ Dolzarb	80	72	79	80	80	83
■ Real	72	68	68	70	70	75

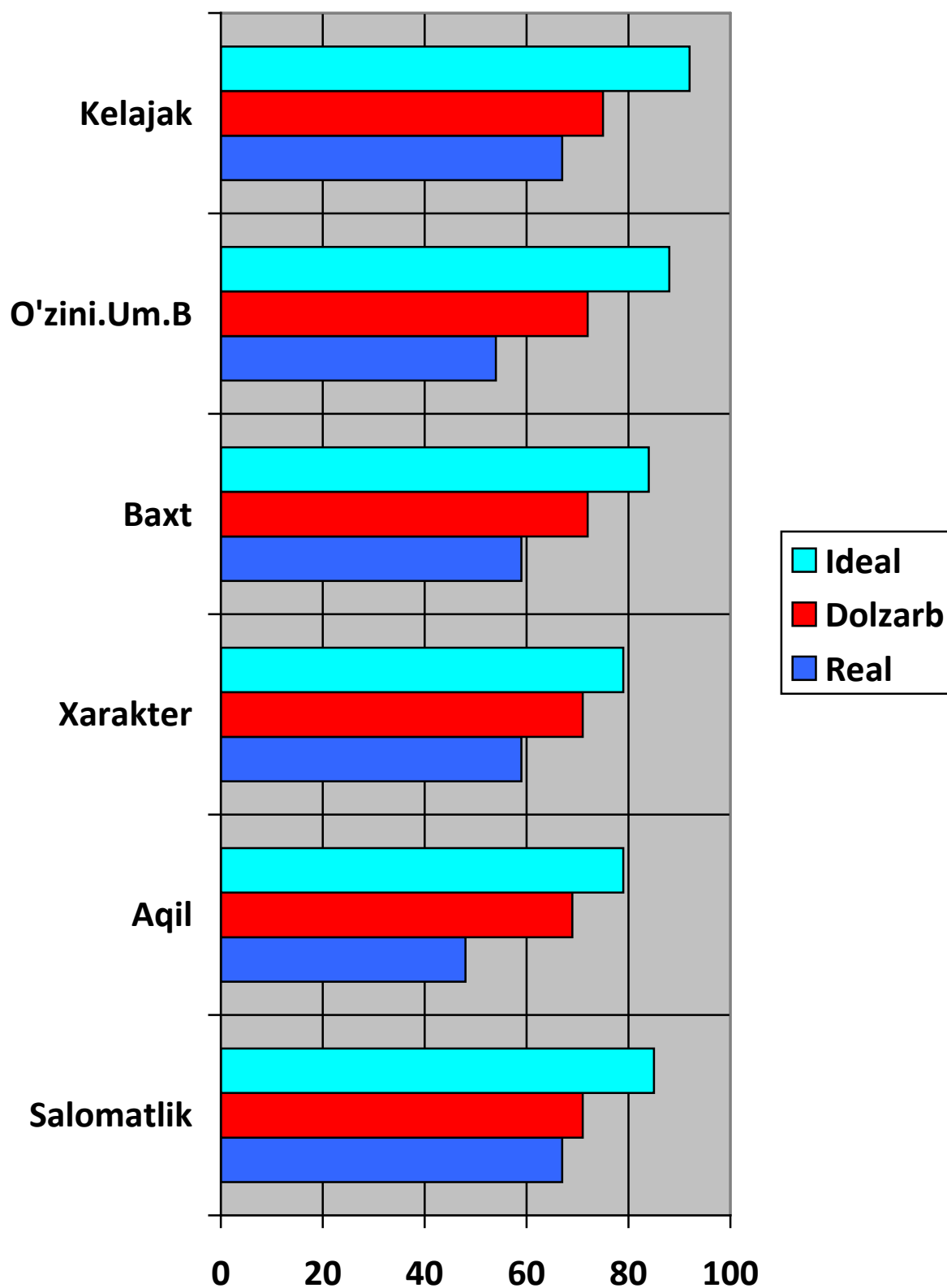
Jadvalni pozitsiyalar bilan alohida taxlil qiladigan bo'lsak, shu narsa ma'lum bo'ladiki, real o'z o'zini baholash boshqalariga nisbatan 6 ta yo'nalishi bo'yicha tekshiriluvchilarning o'zlarini baholashlari deyarli bir birlariga yaqin (75dan 80 gacha oraliqda). Bunda tekshiriluvchilar kelajakni eng yuqori baholagan bo'lsalar keyingi o'rinda salomatlik, baxt va o'zini umumiy baholash egallaydi. Buni boshqa pozitsiyalarda ham kuzatish mumkin, ya'ni tekshiriluvchilar II –va – III – pozitsiyalarda kelajak, salomatlik, baxt, o'zini umumiy baholash mezonlari bo'yicha yuqori baholanganlar. Shunisi ahamiyatli mezonlardan biri bo'lgan aqlni uchchala pozitsiyada ham ancha past baholaganlar (70 dan 80 gacha oraliqda).

Tekshiriluvchilar bilan uchchala pozitsiya va olti mezon boyicha o'z o'zini

baholash o'tkazib bo'lingach , o'quv rejasida ko'zda tutilgan matematikadan nazorat ishi bo'lib o'tdi. Bu tekshiriluvchilar tomonidan noadekvat reaksiyasini yuzaga keltirdi. 2- guruhdagi ularning tengdoshlari esa bunga qarama qarshi fikrni bildiradilar.

Ular tomonidan nazorat ishi murakkab emas deb topildi. Bu ikkala guruh tekshiriluvchilarning matematika fanidan tayyorgarligi turli darajada ekanligidan dalolat beradi. 1-guruh tekshiriluvchilar o'zlariga bo'lgan ishonch hamda tashvishlanishining mavjud emasligi bilan ajralib turdilar. Ma'lumki sust tayyorgarlikka ega bo'lgan o'quvchilar uchun yuqori tashvishlanish hosdir. Bunday ma'lumotlar tashvishlanish va o'z o'zini baholash bo'yicha o'quv , sport va boshqa faoliyat turlarida o'tkazilgan tadqiqotlarda ham qo'lga kiritilgan. Guruh rahbarining kuzatishlariga ko'ra ba'zi o'quvchilarga yuqori talabchanlik darajasi o'z bilimlarini yuqori baholashlari natijasida kelib chiqadi. Kuzatish natijalari 1. Bajovich va boshqa tadqiqotchilar ma'lumotlari bilan mos keladi. Tadqiqotchilarning fikricha o'z o'zini baholashning yuqori darajasi uning barqarorligi va uyg'unligi o'quvchining intellektual hamda shaxs taraqqiyotidan dalolat beradi. Va , aksincha o'qishdagi muaofaqqiyatsizlik shaxsning yetarlicha shakllanmaganligi va rivojlanmaganligi ko'pincha o'z o'zini baholashning beqarorligi hamda talabchanlik darajasining juda yuqori yoki past bo'lishiga sabab bo'ladi. O'z o'zini baholashni o'tkazilgan nazorat ishidan keyingi o'rganish natijalari 2 –jadvalda keltirilgan.

2-guruh tekshiriluvchilarining o'tkazilgan nazorat ishidan keyingi o'z o'zini baholash natijalari.. 2-Jadval

Jadvaldan ko'rinib turgadek , 2- guruh tekshiriluvchilarning o'z o'zini baholashi ko'rsatgiklari keskin pasayib ketdi(50gacha) va bu harakter kasb etadilar. 1-guruh tekshiriluvchilarda situativ o'z o'zini baholashning turli yo'nalishlarga

aralashib ketishi ro'y berdi. Vazifani muvofiqiyatli bajargan tekshiriluvchilarda o'z o'zini baholash yanada oshib ketdi. (asosan yaxshi o'qiydigan qiz bolalarda bolalarda), ba'zi tekshiriluvchilar – o'g'il bolalarda esa o'z o'zini baholash pasayib ketganini kuzatish mumkin. Shuning uchun ham ko'rsatkichlar o'rtasida keskin farqlar mavjudligini ko'ramiz.

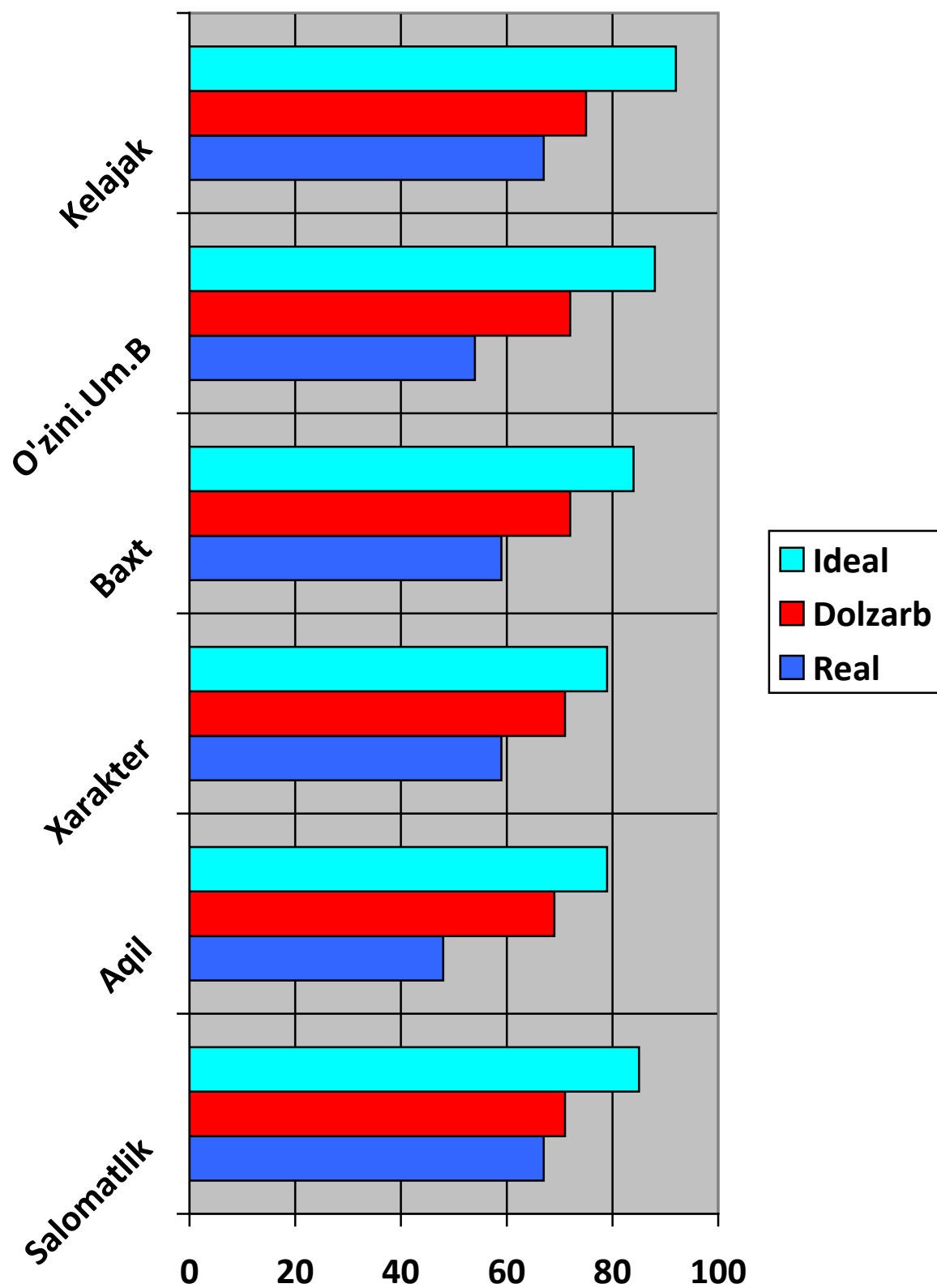
2- jadval natijalarini tahlil qiladigan bolsak 1 poziciya, yani real oz ozini baholashda salomatlik va kelajak mezonlari boyicha yuqori baholanganligini, hamda aql va ozini umumiy baholash kursoratkichlari past darajada baholanganligini ta'kidlash mumkin.

Ma'lumotlarning kursoratilishicha 2 va 3 poziciyalar boyicha barcha 6 ta yonalish salomatlik, aql, xarakter, baht, o'zini umumiy baholash kelajak mezonlari bo'yicha o'z-o'zini baholashda keskin tafovutlar yo'qligi m'lum bo'ldi.

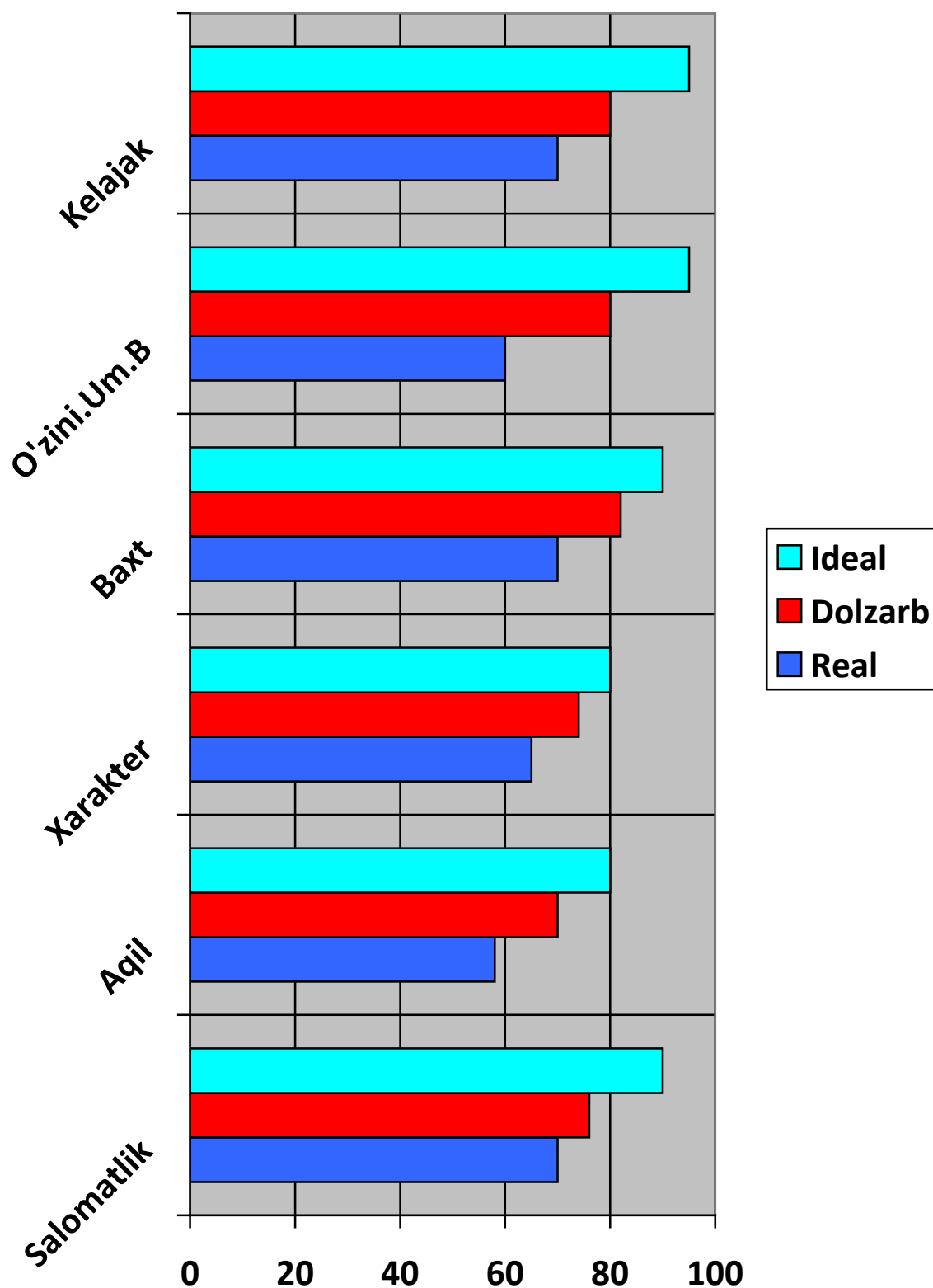
Shuningdek , tadqiqotni olib borish davomida yaxshi va past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning o'z o'zini baholashi ham o'zgartirildi.

Yaxshi o'zlashtiruvchi va past o'zlashtirishga ega bo'lgan tekshiriluvchilarning o'z o'zini baholashning natijalari 2 va 3 jadvallarda aks ettirilgan.

**Yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilarning o'z o'zini baholash natijalari 3—
Jadval**

Past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning o'z o'zini baholash natijalari .4-jadval

Ushbu ma'lumotlar o'spirinlar o'z o'zini baholashning situativ xarakterda ekanligini va ularda ikkilanishlar mavjud ekanligini yana bir marta tasdiqladi.

Tadqiqot ishimizning vazifalaridan biri o'z o'zini baholashning o'quvchilar o'zlashtirishi va hulq atvoriga ta'sirini o'rganishdan iborat edi.

Shuning uchun yuqori va past o'z o'zini baholashga ega bo'lganlardan alohida guruh tanlab olindi. Ma'lum bo'lishicha yuqori o'z o'zini baholashga ega bo'lgan o'quvchilar guruhda bo'lib, buning uchun ular turli variyatlarni qo'llaydilar. Masalan, tekshiriluvchilardan biri o'zini boshqalarning achchig'ni keltiradigan tarzda tutadi. O'qituvchilarga qo'pollik bilan munosabatda bo'ladi. Biroq bu hususiyatlarni u faqat guruhda namoyon qiladi, o'zlashtirish bo'yicha yaxshi o'quvchilar qatoriga kiradi va aksincha o'z o'zini baholash past bo'lgan o'quvchilar guruhda sezilarsiz holatni egallaydilar. Ular jiddiy og'ir vazmin o'zlarini tutadilar.

Agar o'qituvchilar o'zlarining o'z o'zini past baholashlarini hisobga olib ular tayyorgarlik ko'rishlari uchun vaqt bersalar va ularni shoshiltirmasalar bunday o'quvchilar yuqori o'zlashtirishga ega bo'lishlari mumkin.

O'z o'zini noadekvat baholash bilan bo'g'liq bo'lgan og'ishlari bo'lgan alohida o'quvchilar hulq atvorini korreksiyalash tadqiqotimizning amaliy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Taassurot obyekti sifatida yaxshi o'qishga halaqit beruvchi yuqori havotirlik va tez tez yuzaga kelib turadigan emotsional zo'riqishli ospirinlar tanlab olindi.

Shu maqsadda o'tkazilgan kuzatishlar natijasida 2-guruh o'quvchisi I.V bilan shunday tadbirlar o'tkazildi. Ma'lum bo'lishicha kollejga o'qishga kelgach yuqori xavotirlanish darajasi tufayli uni o'zlashtirish darajasi keskin pasayib ketgan. Buning sababi suhbat jarayonini aniqlanishicha nuqtidagi nuqsonlar hison=blanadi. Ushbu tekshiriluvchi uchun baland va tez gapirish qiyinchilik tug'diradi. O'qituvchilar esa bu hususiyatni o'quvchining javob berish jarayonida inobatga olmay unga noto'g'ri munosabatda bo'lganlar. Uning fiziologik "men"ini hisobga olmaganlar. Uning natijasida so'rov paytida o'quvchi materialini yaxshi bilsa ham javob bermagan va o'qituvchining sorov olib borishidan qo'rqgan.

Uning ota onalari bilan suxbat otkazilgan.uning ota onasi ilmiy tadqiqot institutining ilmiy xodimlari bolib ishlaydilar.onasi tinch suhbat davomida uning

otasi oquvchida oquv muassasiga nisbatan nafrat vujudga kelgan. Lekin shunga qaramasdan u juda ko'p shugullanadi. nafrat vujudga kelishining asosiy sababi doimiy qoniqarsiz baholadilar.

Suhbat jarayonida yana shu narsa xammalum bo'ladiki, oxirgi paytda u o'z nutqining nuqsonidan uyaladigan va javob berishdan juda qo'rqadigan bo'lib qolgan. Shundan so'ng fan o'qituvchilari bilan ish olib borildi, ularga so'rov shaklini o'zgartirish va uni guruhda yozma ravishda yoki darsdan so'ng og'zaki tarzda so'rash taklif etildi. Natija darhol sezila boshladi ya'ni yaxshi va a'lo baholar paydo bo'ldi.

2.2.2. Shaxslararo munosabatlarni diagnostika qilish metodikasidan olingan natijalar

Yuqorida takidlab o'tkanimizdek, tadqiqot ishlarimizda guruh a'zolarimizning atrofdagilarga munosabatlardagi boshqaruvchilik turlarini baholash uchun T.Liri metodikasi ham qo'llanildi. Endi mana shu metodika yordamida qo'lga kiritilgan malumotlarga to'xtalamiz.

Takidlab o'tilganidek metodika shaxsning o'zaro munosabatlarda quydagi 8 tipda qaysi biriga mansub ekanligini aniqlaydi.

1. Hukmron lider (Avtoritar o'z hukmini o'tkazish tip)
2. Mustaqillik ustuvor (Egoistik o'zini o'ylovchi sevuvchi tip)
3. To'g'ri tajavvuzkor (Agressiv tajavvuzkor tip)
4. Ishonsizlik (Shubhalanuvchi gumonsiraydigan tip)
5. Itoatkor tortintoq (Bo'ysunuvchi itoatkor tip)
6. Bog'liqlik boysunuvchanlik (Boshqalarga bog'liq tip)
7. Hamkorlik konsensiallik (Do'stonalik tip)

8. Ma'sullik bag'rikenglik (Alturist yuksak insoniylik rahmdillik , fidoiyluk tip)

Olingan malumotlarning ko'rsatilishicha 25% tekshiriluvchilarda guruhdoshlariga munosabatining agressiv tipi ustun ekan. Bu yo'nalish bo'yicha to'plangan o'rtacha ball 10.9ni tashkil qiladi. Ushbu tipga kiruvchi tekshiriluvchilar uchun talabchanlik , to'g'rimi , ochiqlik , birovga baho berishda keskin va qattiqlar shuningdek ularga murosasizlik hamda aybini atrofdagilarga yuklatish hos.

Tekshiruvchilarning 20 % ida alturistik tip ustuvorlik qiladi. Bunda toplangan o'rtacha ball 11,4 ni tashkil etadi. Atrofdagilarga bo'lgan o'zaro munosabatlarda bu tipga mansub tekshiriluvchilarda mas'uliyat hissi yuqori darajada namoyon bo'ladi. Ular fidoiy yordamga doimiy tayyor turadigan boshqalar dardiga sherik bo'la oladigan , hattoki atrofdagilarning masuliyatini o'z zimmasiga oladigan kishilardir.

Malumotlarning dalolat berishicha , keyingi o'rinda do'stona munosabat ustunlik qiluvchi tip turadi. Tadqiqotda qatnashgan 15 % tekshiriluvchilarda ushbu tip ustunlik qiladi.10,95 ball bu tip bo'yicha o'rtacha balldir. Bunday kishilar uchun atrofdagilar bilan munosabatlarda do'stonalik va iltifotlilik ka hos bolib , ular barchaning talabini qondirishga harakat qiladilar. 10,95 ball ekstremal hulq atvor darajasini bildiradi.

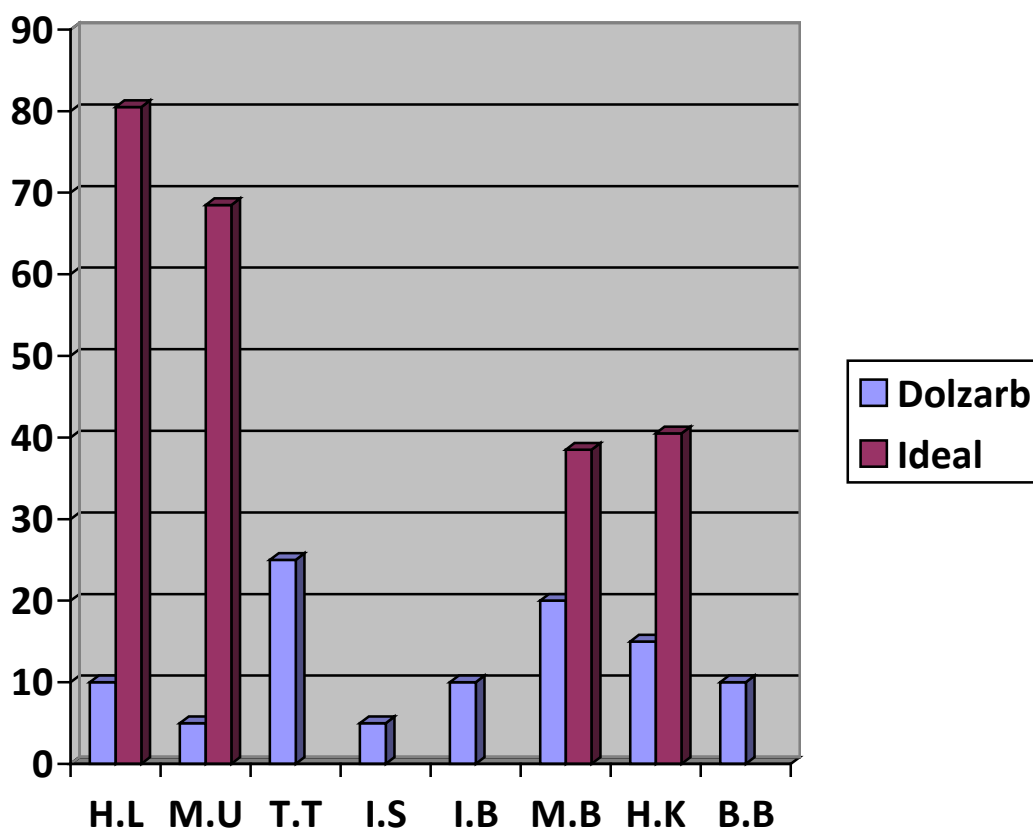
Bo'ysunuvchi tanga mansub tekshiriluvchilar barcha sinaluvchilarning 10 %ini tashkil etadi.ularning o'rtacha ko'rsatkichlari 10,4 ballni tashkil qiladi. Bu esa itoatkorlikning yuqori darajasini ko'rsatadi. Ular uchun tortinchoqlik , kuchliarga boysunish hosdir.

SHAXSLARARO MUNOSABATLAR INTERPERSONAL TASHXISINING MODIFIKATSIYALASHTIRILGAN TESTI

(T.LIRI- SOBCHIK)

O'z-o'zini baholash darajalari	<i>Hukmron lik liderlik</i>	<i>Mustaqillik ustuvorlik</i>	<i>To'g'ri tajovuzkorli</i>	<i>Ishonch sizlik</i>	<i>Itoatkor tortinchoq</i>	<i>Bog'liqlik bo'ysunuvc</i>	<i>Hamkorlik onvensialli</i>	<i>Ma'sullik bag'rikengli</i>
<i>Dolzarb men</i>	10%	5 %	25%	5%	10 %	20 %	15 %	10 %
<i>Ideal men</i>	80.5%	68.2%					40.8%	38.5%

***Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisining
modifikatsiyalashgan varianti bo'yicha natijalar (2 jadval)***

Guruhda o'tkazilgan tashxisning natijalaridan kelib chiqqan holdan, guruhdagi talabalarning **"DOLZARB MEN"**i ;

Guruhdagi 10 % talabalari o'ziga ishonch , yaxshi maslahatchi , yetakchi va tashkilotchi bo'la olish malakasi ega , rahbarlik sifatlariga ega

5 % i shaxslararo munosabatlarda mustaqil , raqobatchilik uslubi juda kuchli, o'zboshimcha , nartsistik , atrofdagilardan o'zini ustun qo'yadi ko'pchilik fikridan farqli o'z fikriga egalik tendensiyasi va guruhda ajratilgan pozitsiyaga egalik uslubi mavjud.

5% i o'ziga hamda atrofdagilarga ishonmaydigan,o'ta xafa bo'luvchan va atrofdagilarga norozilik va shubha bilan qaraydi .

10 %i itoatkor hamda tortinchoqlik . shaxslararo munosabatlarga kamtarlik tortinchoqlik bilankirishadi.O'zgalar masuliyatini o'z zimmasiga oladi, To'la itoatkor, aybdorlik tuyg'usi bilan o'z o'zini kamsitish kuchli aks etgan.

10 %i bog'liqlik bo'ysunuvchanlik tipiga ega . Atrofdagilarning yordami va ishonchiga ularning etiboriga extiyoj kuchli ifodalangan , boshqalar fikriga to'la bo'g'lanib qolgan.

15%ida hamkorlik konvensiyallik kuchli ifogalangan.. referent guruh bilan yaqin hamkorlik o'rnatadi. Atrofdagilar bilan do'stona munosabatlarga intiladi. Shaxslarga hos bo'lgan shaxslararo munosabatlar uslubini ifodalaydi. Shaxslararo munosabatlarning bu uslubi namoyon bo'lishida o'rtiqcha kelishuvchan bo'lgan xulq atrofgadagilarga nisbatan hayrihohligini to'kib sochishda , o'zini tuta olmaslik , o'zining ko'pchilik manfaatlariga daxldor ekanini ta'kidlashga intilishda ko'zga tashlanadi.

20 %i masuliyatli bag'ri keng talabalardir. Atrofdagilarga yordam berishga tayyor , mas'uliyat hissi judayam kuchli rivojlangan bo'ladi .

20% talabalarda to'grilik hamda tajavvuzkorlik hususiyatlar kuchli rivojlangan.Ya'ni samimiy , erkin ,maqsadga erishish yo'lida qat'iy ,lekin,

haddan ziyod qaysar , do'stonalik hissi umuman mavjud emas, o'zini tuta olmaydi , jaxli tez talabalar ham mavjud.

*Guruhdagi talabalarning “**IDEAL MEN**” i ya'ni ushbu ospirinlarni qanday bo'lishni hohlashlari , o'z ideal menini qay darajada hohlashlarini natijalar orqali ko'ramiz;*

80,5% talabalar hukmronlik hamda liderlikka intiladi, o'ziga ishonishni , yaxshi maslahatchi yetakchi va tashkilotchi bo'lish malakasiga ega bo'lishni hohlaydi. Rahbarlikka intiladi.

68,2 % talaba mustaqil bo'lishni raqobat qilib, g'olib chiquvchi shaxs bo'lishga intiladi . boshqalarga nisbatan o'zgacha fikrlashni , hammaga o'z fikrini boshqalarga o'tkazishuvchilik hususiyatiga ega bo'lishni hohlaydi.

38,8 % hamkorlikka intiladi . referent guruh bilan yaqin hamkorlik , atrofdagilar bilan do'stona munosabatlarga intiluvchi shaxslarga hos bo'lgan shaxslararo munosabatlar uslubini ifodalaydi.

40,8% i barcha ishlarini hamkorlikda bajarishga intiladi.

38,5 % talabalar bag'ri keng inson bo'lishga intiladilar. Atrofdagilarga yordam berishni, ko'pchilikka yordam berib hammani ko'nglini ko'tarishga intiladi .

Ko'pincha , meyoriy holatda “dolzarb” va “ideal” men o'rtasida jiddiy tafovutlar kuzatilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Nikolayeva .V.V. "Issledovanie urovne prityazani" –praktikum po psixologii. Mosk. 1972g*
2. *Bodalev. A.A "Obshaya psixodiagnostika " Izdl. Moskva. Univ.1987g.*
3. *Kon.I.S. Otkritie "Ya" . Moskva 1987 g*
4. *Kon .I.S. "psixologii rannie yunosti" Moskva.1989 g*
5. *Borozdeno L.V. Isledovanie urovnya prityazaniy" M.G.U.1985g*
6. *Rubenshteyn S.L. " Osnovi obshey psixologii. Moskva. 1989g*
7. *Stolin V.V. "samosoznanie lichnosti" 1983.Moskva*
8. *Stipanskiy.V.I. "O motivatsii dostizhenie uspeha i izbejanie ne udachi". – boprosi psixologii 1981g.No 6*
9. *Chesnokova. I.I. "problema samosoznanie v psixologii" Moskva .Nauka 1977*
10. *Golovina L.M. " Izuchenie protsessa seleobrazovanie v eksperimentalnoy situatsii vibora zadach posle uspeha – ne uspeha" V.kn.Psixologicheskie isledovanie intelektualnoy dyatelnosti. Moskva 1979 g*
11. *Borozdena L.V , Videnskaya L. " S otnoshenie samootsanki i urevnya pritezanii." 1980*

12. Nemov. R.S. "Psixologiya" 1 tom. Moskva. 1999
13. Ananyev G.M. Sotsialnaya psixologiya M. 1998
14. Andreeva G.M. O problemax sovremennogo chelovekoznaniya. Piter 2000g
15. Aseev V.G Motivatsiya povedeniya i formirovanie lichnosti M.1976
16. Berns R Razvitie Ya kontseptsii i vospitanie M. 1986
17. Velichkovskiy B. M. Sovremennaya kognitivnaya psixologiya M.1982
18. Gippenreyter Yu.B. Vvedenie v obshuyu psixologiyu. M.1988y.
19. Zeygarnik B.V. Teorii lichnosti v zarubejnoj psixologii.M.1982y
20. Leontev A.N Deyatelnost. Soznanie. Lichnost.M 1982
21. Merlin V.S Lichnost kak predmet psixologicheskogo issledovaniya.Perm 1988